

УДК 94 (477.87) «1944/1950»:281.9
DOI: 10.17223/18572685/34/8

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА ЗАКАРПАТТІ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ (1944-1950 pp.)

Ю.В. Данилець, В.В. Міщанин

Ужгородський національний університет (Україна)
e-mail: jurijdanilec@rambler.ru

Авторское резюме

В статье речь идет о состоянии православной церкви на Закарпатье в первые годы советской власти. Рассказывается о действиях советской власти, направленных на контроль религиозной жизни в Закарпатской области, – деятельности уполномоченных Совета по делам Русской православной церкви и Совета по делам религиозных культов. Анализируются взаимоотношения между православной и греко-католической церковью в указанный период, внутрицерковная жизнь православной церкви под епископством Нестора (Сидорука), Макария (Оксиюка) и Илариона (Кочергина).

Ключевые слова: православная церковь, религиозная политика, советизация, власть, Народная Рада Закарпатской Украины, Закарпатская область, СССР, Коммунистическая партия.

The Orthodox Church in Transcarpathia in the Conditions of the Establishment of Soviet Power in 1944-1950

Ju.V. Danilec', V.V. Mishchanyn

Uzhgorod National University (Ukraine)
e-mail: jurijdanilec@rambler.ru

Abstract

The article deals with the position of the Orthodox church in Transcarpathia in the first years of Soviet power. It specifies the actions of the Soviet government intended to control religious life in the Transcarpathian region in the early postwar years – activities authorized the Council for Russian Orthodox Church and the Council on religious cults. Indicates on the relationship between the Orthodox and Greek-Catholic Church in this period, internal Church life of the Orthodox Church by the bishop Nestor (Sydoruk) Makar

(Oksiyuk) and Hilarion (Kochergin).

Keywords: Orthodox church, religious policy, Sovietization, power, National Council of the Transcarpathian Ukraine, Transcarpathian region, USSR, Communist Party.

Впродовж 1944-1950 рр. в історії Закарпаття сталися значні зміни. 28 жовтня 1944 р. край був визволений військами Червоної армії від угорсько-фашистських загарбників. На з'їзді Народних комітетів, що відбувся в Мукачеві 26 листопада 1944 р., було обрано вищий орган державної влади – Народну Раду Закарпатської України в складі 17 чоловік. Головою НРЗУ став І.Турияниця. На другий день після з'їзду було сформовано уряд Закарпатської України в складі президії та її уповноважених. За словами дослідників періоду Закарпатської України, «хронологічно цей період охоплює невеликий відрізок – з жовтня 1944 до січня 1946 р., але наповнений винятково важливими подіями, логічним завершенням яких було приєднання Закарпаття до України»¹. Нагадаємо, 29 червня 1945 р. було підписано радянсько-чехословацький Договір про Закарпатську Україну, який був ратифікований тимчасовими зборами ЧСР та Президією Верховної Ради СРСР у листопаді 1945 р. Відповідно до нього Закарпаття виходило зі складу Чехословаччини і ставало адміністративною одиницею Української РСР. Цей період в історії Закарпаття деякі історики називають «превентивною радянізацією»².

Після визволення Червоною армією краю зміни торкнулися відразу майже всіх сфер суспільно-політичного, соціально-економічного, культурного і релігійного життя. Новий етап настав і у розвитку церкви. Греко-католицька церква на чолі з єпископом Теодором (Ромжею) зайняла нейтральну позицію до нової влади. Православне ж духовенство висловлювало своє лояльне ставлення до нової влади, брало активну участь у возз'єднанчому русі та роботі народних комітетів, проте і йому не вдалося уникнути посиленого тиску з боку більшовиків.

Вже в листопаді 1944 р. розпочався процес входження православної церкви під юрисдикцію Руської православної церкви³. Дослідники цієї проблеми констатують, що «Мукачівсько-Пряшівська єпархія протягом якогось року змінила своє підпорядкування – вийшла з-під юрисдикції Сербської православної церкви і влилася до Руської православної церкви, а Закарпаття в січні 1946 р. стало складовою адміністративною одиницею СРСР у статусі Закарпатської області»⁴.

У 1945 р. НРЗУ видала ряд декретів та постанов, які регулювали релігійні відносини. 5 квітня 1945 р. було прийнято постанову НРЗУ «Про вільну зміну релігії»⁵. 20 квітня НРЗУ було прийнято кілька декретів, які стосувалися релігійних питань – «Про користування церковним майном»⁶, «Про здержавлення школи»⁷, а також «Про утворення Управління в справах культів при Народній Раді Закарпатсь-

кої України»⁸. В останньому вказувалося на функції і повноваження новостворюваного органу. Зокрема до компетенції Управління в справах культів належали «всі справи церковні та релігійні, включно упорядкування справ про майно церковних (релігійних) общин та вирішення майнових спорів між ними на території Закарпатської України». Уповноваженим у справах культів було призначено Петра Лінтура⁹.

Влада Закарпатської України, за підтримки військового керівництва 4-го Українського фронту, стала сприяти православній церкві. За словами дослідника історії греко-католицької церкви о. Л. Пушкаша, на початку грудня 1944 р. в околицях Хуста, де більшість населення перейшла з греко-католицизму в православ'я, православні з допомогою червоноармійців займали греко-католицькі церкви, а священників разом з їхніми сім'ями викидали на вулицю з парафіяльних будинків. Такі події дійсно мали місце в Нижньому Селищі, Липчі, Нанкові, Лисичові, Вучковому, Олександрівні, Кошельові, Кушниці, Крайникові, Новобарові, Терєблї, Вільхівцях¹⁰. Як наслідок, на початку 1945 р. до православних перейшли церкви в населених пунктах Вишні Ясіня-Струків, Горінчово, Завидово, Червенево, Канора, Крива, Чумальово, Луково, Нижній Бистрий, Широкий Луг, Калини. Православні відібрали у греко-католиків також церкви і парафіяльні будинки у Бедевлі, Горонді, Задньому, Руському, Синевирі, Кричові, Великих Лучках¹¹. Внаслідок цілеспрямованої політики місцевої влади наприкінці 1945 р. до складу православної єпархії влилося понад 60 греко-католицьких громад¹².

Хоча, з другого боку, вірники також проявляли власну ініціативу. В часи відновлення православ'я періоду Чехословацької республіки в багатьох селах відбулися масові переходи від греко-католиків до православних. Причини переходу були різними¹³.

Так, наприклад, на початку ХХ ст. мешканцями с. Синевир, на той час греко-католиками, був побудований великий кам'яний храм, який був зареєстрований на греко-католицьку громаду. Проте вже на початку 1920-х рр. у Синевирі переважну більшість становили православні, які не мали свого храму. Але ситуація змінилася навесні 1924 р., коли православні поділили з місцевою греко-католицькою меншістю церковне майно. Зокрема до православних перейшов храм, а греко-католики молилися на церковній фарі¹⁴. Хоча храм перебував у руках православних недовго, вже на початку лютого 1926 р. вірники опинилися на вулиці. 4 лютого 1926 р. окружний уряд видав розпорядження, за яким церковне приміщення знову було передано греко-католикам¹⁵.

З цього приводу вже 15 лютого 1926 р. православна громада звернулася до міністерства внутрішніх справ до Праги з листом: «Въ настоящее время въ нашемъ селе Нижномъ Синевире / окр. Воловое

Карпатської Русі єсть жителів християнь православнихъ греко-восточныхъ 1 950 душъ, а греко-католиковъ єсть 150-200 душъ. И до сего часу православними пользовались храмомъ молитвеннымъ (церковію), но дня 4-го февраля с. г. подъ числом 718/26. 912, аі 26. 171 аі 26. окружний начальникъ въ Воловомъ приказаль отдать церковное помещеніе меншинству...»¹⁶. Православні побудували свою церкву, о. Феодосій (Горват) у квітні 1928 р. повідомляв про це свого друга І. Шмигала: «...мы, якъ пишу вамъ, сбудовали церковь стоимости 65 000 кч., а звоны 62 000 кч. всего у воросе 127 коронъ...»¹⁷. Проте недовгою виявилася радість православних вірників. Вже 8 листопада 1932 р. побудована дерев'яна церква згоріла. Спогади очевидців різняться. Одні вважають, що причиною пожежі стало недбальство церковника, інші – що це був підпал здійснений греко-католиками. Подібні обставини з 1920-1930-х рр. були в багатьох селах Підкарпатської Русі. Зрозуміло, що ситуацією, яка склалася у 1945 р., вирішили скористатися православні.

Варто погодитися із твердженням, «що кожний державно-політичний режим для свого утвердження на Закарпатті проводив вигідну для пануючої держави церковну політику. Для цього поряд з використанням міжетнічних суперечностей, ставка робилася і на міжконфесійні відмінності»¹⁸. Це ж можемо сказати і про політику Народної Ради Закарпатської України, яка в своїй діяльності намагалася перекопіювати той політичний та соціально-економічний устрій, який існував у СРСР. Виключенням не стала і релігійна сфера.

22 січня 1946 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР було затверджено подання Президії Верховної Ради УРСР про утворення Закарпатської області у складі УРСР. Вже за кілька днів після утворення Закарпатської області Президія Верховної Ради УРСР 24 січня 1946 р. прийняла постанову про введення з 25 січня 1946 р. на території Закарпатської області законодавства Української Радянської Соціалістичної Республіки. З цього часу, за словами М. Макари, «... в Закарпатті набували чинності Конституція СРСР 1936 року та Конституція УРСР 1937 року»¹⁹.

Відповідно до радянського законодавства – Декрету Раднаркому від 20 січня 1918 р. про свободу совісті, церковні і релігійні общини – церква відокремлювались від держави²⁰. Проте релігійна політика відігравала неабияку роль у справі радянїзації Закарпаття. З одного боку, комуністична партія намагалася всіляко контролювати діяльність церков, вести їхній облік, збирати дані про кількість монастирів, їх соціально-економічний стан тощо. З іншого – держава грубо втручалася у церковне життя у щойно возз'єднаному Закарпатті. Про це свідчить хоча б вбивство єпископа Т. Ромжі і ліквідація греко-католицької церкви.

Контроль за діяльністю релігійних організацій на території області здійснювали дві структури: Рада у справах Руської православної церкви (далі – РПЦ) (створена постановою РНК СРСР від 14 вересня 1943 р.) та Рада у справах релігійних культів (створена постановою РНК СРСР від 19 травня 1944 р.). Відповідно до постанови Ради міністрів СРСР №1043 від 8 грудня 1965 р. Рада у справах Руської православної церкви при Раді міністрів СРСР та Рада у справах релігійних культів при Раді міністрів СРСР були реорганізовані у Раду в справах релігій при Раді міністрів СРСР.

З утворенням Закарпатської області відбулася уніфікація та реорганізація місцевих органів влади, в тому числі й управління в справах культів. Керівником ради у справах РПЦ в області й надалі залишився П. Лінтур. Рішенням Закарпатського облвиконкому від 26 березня 1947 р. на посаду уповноваженого було призначено Івана Ромера. Рівно через рік керівником ради був призначений Григорій Панченко, а з липня 1948 р. до 1960 р. уповноваженим працював Антон Шерстюк. Це був досвідчений чиновник, що перед цим у 1945-1948 рр. керував Радою у справах РПЦ в Дрогобицькій області²¹.

Радою у справах релігійних культів при Закарпатському облвиконкомі в 1946-1947 рр. керував Сергій Лямін-Агафонов, а в 1948-1959 рр. – Михайло Распутько.

Згідно штатного розпису за 1946 р., апарат уповноважено у справах РПЦ в Закарпатській області складався з двох одиниць, власне з уповноваженого та секретаря-машиніста²². У відділі культів в цьому ж році працювали 4 штатні одиниці²³.

Кому ж підпорядковувалася та що входило до компетенції Ради у справах РПЦ? Союзний орган – Рада у справах РПЦ діяв при Раді міністрів СРСР. В Україні було створено апарат уповноваженого Ради у справах РПЦ при Раді міністрів СРСР по УРСР, який в свою чергу сформував мережу своїх уповноважених при облвиконкомах республіки. Уповноважений був під прямим підпорядкуванням голови облвиконкому чи його заступника і свою практичну діяльність здійснював тільки від імені вищеназваної організації. Раді у справах РПЦ уповноважені були підпорядковані лише в оперативному відношенні. Апарат утримувався за рахунок місцевого бюджету, а посада уповноваженого прирівнювалася до завідувача відділу. Водночас, уповноважені не могли бути звільненими чи переведені на іншу посаду без узгодження з радою у справах РПЦ²⁴. Дуже часто обласне керівництво ставилося до апарату уповноважених ради РПЦ як до другорядного інституту, що зумовлювало те, що саме цей апарат був резервом для скорочення штатів в облвиконкомах²⁵. На представників Ради у справах РПЦ покладались наступні функції: нагляд за правильним та своєчасним впровадженням у життя на території

області законів, а також постанов уряду СРСР, котрі стосувалися РПЦ; надання обліковим конкомам та Раді у справах РПЦ інформації щодо становища РПЦ; здійснення обліку та реєстрація діючих церков та молитовних будинків православної церкви; реєстрація релігійних громад і духовництва; облік недіючих культових приміщень; розгляд клопотань віруючих про відкриття нових церков та молитовних будинків; підготовка відповідної документації²⁶.

В сучасній історіографії діяльність Ради у справах РПЦ оцінюється неоднозначно. На думку Д. Поспеловського, «с самого свого виникнення совет повел себя как хозяин церкви, хотя ни в одном советском или республиканском кодексе законов он не упоминался вплоть до опубликования в 1975 г. пересмотренных и дополнительных законов о религиозных объединениях 1929 г.»²⁷. За словами Т. Чумаченко, «Совет по делам Русской православной церкви являлся одним из важных и значимых компонентов модели государственной вероисповедной политики. Существенным было его влияние на формирование правовой основы государственно-церковных отношений. Разработка Советом законодательных актов, настойчивость в деле их реализации способствовали становлению достаточно цивилизованных взаимоотношений между государством и РПЦ в 1940-х – первую половину 1950-х гг.»²⁸.

Друга половина 1940-х рр. характеризується наступом тоталітарного режиму на греко-католицьку церкву в західних областях УРСР та остаточною її ліквідацією. Дана проблема в достатній мірі висвітлена в сучасній історіографії, а тому не будемо детально зупинятися на цьому питанні. Вчені сходяться на думці, що РПЦ у цьому процесі «відіграла роль простого статиста і виконавця волі можновладців», при цьому «не виявляла особливого завзяття в ліквідації унії...»²⁹. Або ж: «Й. Сталін, його найближче оточення, примусивши православних ієрархів та духовенство стати поплічниками в реалізації планів, втягував їх і на цей раз у брудну, аморальну справу...»³⁰. За словами В. Войналовича, в жодному із опрацьованих ним документів «немає жодних згадок про ініціюючу роль Церкви в плануванні відповідних заходів. Як стратегічні, так і тактичні складові кампанії розроблялися державними органами й передавалися для виконання вищому церковному керівництву»³¹. З цим твердженням можна погодитися. Нами опрацьовано десятки справ у Державному архіві Закарпатської області (далі – ДАЗО) і не виявлено жодних згадок щодо ініціатив православного духовенства у справі ліквідації греко-католицької церкви.

Документи ДАЗО із досліджуваної теми згруповані у двох фондах: фонд Р-544 – «Уповноважений Ради в справах Руської православної церкви», опис №2 за 1946-1956 рр., фонд 1490 – «Уповноважений

у справах релігійних культів», опис №1 (1946-1956), а також опис 4 д (додатковий) (1945-1991).

У фонді Р-544 містяться документи, які дають можливість прослідкувати політику радянської влада по відношенню до православної церкви в досліджуваний період. Це доповідні записки уповноваженого в справах Руської православної церкви при Раді міністрів СРСР по Закарпатській області³², інструктивні листи ради в справах Руської православної церкви при Раді міністрів СРСР та УРСР уповноваженому в Закарпатській області³³, переписка між місцевим уповноваженим та вищестоящим керівництвом³⁴, рішення Закарпатського облвиконкому, які стосувалися релігії³⁵, скарги православних вірників та духовництва та переписка з цього питання³⁶ тощо.

Опис № 1 фонду Р-1490 хоча і стосується діяльності інших, неправославних релігійних культів дає нам можливість прослідкувати, як складалися взаємини між греко-католиками та православними у цей складний період³⁷. Опис 4 д був сформований у 1998 р. та містить 187 справ за 1945-1991 рр. Безпосередньо нашого дослідження стосуватимуться 5 справ цього опису. Це документи, що дають можливість прослідкувати динаміку розвитку православної церкви в досліджуваний період – доповідна записка про становище православної церкви в 1947 р.³⁸, статистичні звіти про кількість православних церков і монастирів та їх фінансово-господарську діяльність протягом 1948-1950 рр.³⁹

У жовтні 1945 р. на чолі Мукачівсько-Ужгородської православної єпархії стояв єпископ Нестор (Георгій Мартинович Сидорук)⁴⁰. Єпископ Нестор проводив роботу, спрямовану на впорядкування життя православної церкви. За його сприяння у 1946 р. було зареєстровано жіночий скит в с. Іза, а його засновник Дмитро Сабов був пострижений в чернецтво. 2 липня 1946 р. єпископ Нестор рукоположив Сабова в ієромонахи⁴¹. У грудні 1947 р. при Мукачівському монастирі були відкриті тримісячні пастирсько-богословські курси для підготовки кандидатів на висвячення. Загалом у 1945-1947 рр. владикою було висвячені 14 ієромонахів, 6 священників та 2 диякони. В наступні 1948-1950 рр. священний сан прийняло 15 кандидатів⁴². У тому ж 1947 р. при єпископській резиденції в Мукачеві було засновано чоловічий монастир. 5 червня 1948 р. єпископ видав розпорядження про реєстрацію членів церковних комітетів та ревізійних комісій. Виконуючи відповідальні завдання патріархії єпископ Нестор в 1948 р. виїздив до Албанії та Угорщини⁴³.

З утворенням Закарпатської області продовжується процес передачі церковного майна греко-католиків православним. Він проходив під безпосереднім керівництвом місцевої влади і перебував на контролі Києва та Москви. Про це можемо судити з численної пере-

писки місцевих та республіканських і центральних органів. «Голові Воловецького окрвиконкому Управління культів при Закарпатському облвиконкомі направляє на Ваш розгляд клопотання правління православного приходу у Волівці про передачу православної общині греко-католицької церкви. Про результати просимо повідомити заявникам і Управління культів при облвиконкомі», – йшлося у листі від 1 листопада 1946 р. за № XVI-338 уповноваженого Ради у справах релігійних культів по Закарпатській області С.М. Ляміна-Агафопова⁴⁴.

Проте цей процес не проходив так гладко. В деяких селах греко-католики не маючи підтримки місцевої влади, апелюють до вищого керівництва республіки. Зокрема це сталося у селах Осій та Ракошино.

Ситуація навколо названих церков склалася наступним чином. 9 червня 1946 р. вірники греко-католицької церкви с. Ракошино, за підписом 18 чол., направили голові Ради міністрів УРСР Хрущову та прокурору республіки УРСР скаргу, в якій посилаючись на Декрет НРЗУ від 20 квітня 1945 р. № 54, в якому йшлося, що в разі «коли 2/3 членів однієї церковної общини вже залишило, або в майбутньому залишить свою первісну церкву і переступить до другої церковної общини – то все рухоме й нерухоме майно перейде до власності нової громади віруючих) молитовня, та все греко-католицької общини в селі Ракошин передано вірникам православної церковної общини»⁴⁵. Ініціатори звернення мотивували, мовляв списки склали люди наближені до православної церкви і в с. Ракошино немає 2/3 православних вірників⁴⁶. Греко-католики відзначали, що вже декілька разів скаргу до всіх органів місцевої влади, однак скарга залишилася незадоволеною. На листі накладено резолюцію Ляміна-Агафопова: «Жалоба отклонена».

Це ж він підтвердив і у листі-відповіді до греко-католицької громади с. Ракошино від 31 грудня 1946 р. № XVI-385: «Ваша скарга про церкву, відіслана на ім'я голови Ради міністрів УРСР відхилена»⁴⁷.

Подібну скаргу до М.Хрущова писали і греко-католицькі вірники с. Осій. «...Звертаємось до вас, дорогий наш батьку, заборонити нарушувати справедливу Радянську Сталінську Конституцію, яка забезпечує всім громадянам нашої держави сповідувати вільно свою релігію. ...»⁴⁸, – лист підписало 935 вірників греко-католицької церкви⁴⁹. Далі йдеться: «Ми не проти православної віри. Хай буде заведена тоді в кожному селі тільки одна віра і ми не протестуємо, але чого це зроблено тільки в нашому селі...»⁵⁰.

Відповідь прийшла з Києва від уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді міністрів СРСР по Українській РСР Віль-

хового: «Уповноваженому Ради у справах релігійних культів при Раді міністрів СРСР по Закарпатській області С.М. Ляміну-Агафонову м. Ужгород. 7.12.1946. № 338.

Надсилаємо вам до відому і вивчення на місці дві скарги віруючих греко-католицької церкви в села Осій і Ракошино.

За нашими даними, в с. Ракошино віруючі російської православної церкви мали всі підстави одібрати в уніатів церкву. Й про це поставте до відому віруючих уніатів с. Ракошино.

Що ж до села Осій, необхідно вивчити дане питання на місці й повідомити нас про Ваші висновки...»⁵¹.

Подібною була і ситуація склалася і щодо закриття на Закарпатті греко-католицьких монастирів. У листі уповноваженому Ради у справах релігійних культів по Закарпатській області С.М.Ляміну-Агафонову від 7.12.1946 за № 336. Уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР Вільхового слідували чіткі інструкції: «На ім'я голови Закарпатського ОВК т. Туряниці І.І. ми направили скаргу монахинь м. Хуст про незаконне закриття місцевими органами Радвлади монастиря Василіанок.

Майте на увазі, що без попередньої санкції Ради у справах релігійних культів при Раді міністрів Союзу РСР – закривати монастирі, чи молитовні будинки, чи переміщати їх не можна (підкреслення в документі. – В.М.). Треба негайно виправити пущену хибу. Якщо в м. Хусті вважають за доцільне перемістити монастир Василіанок, то треба їм про це підняти клопотання перед облвиконкомом, а ви робите свій висновок про доцільність, або ні і ставите питання перед Президією ОВК.

Президія може підтримати і просити у Рад у справах релігійних культів дати санкцію про закриття, чи переселення. Тільки після погодження питання з Радою у справах релігійних культів – ОВК виносе своє рішення.

Все листування до Ради в Москву (по кожному питанню) направляєте через нас.... Ждемо на вашу інформацію про роботу, про стан релігійного руху на Закарпатті»⁵².

На 7 лютого 1947 р. православна церква на Закарпатті мали у своєму володінні 182 храми (із них 10 монастирських) та 12 каплиць (із них 9 монастирських). В межах єпархії діяло 18 чернечих громад (4 чоловічих та 3 жіночих монастирів, 5 чоловічих та 6 жіночих скитів) та 135 сільських на міських приходів, які обслуговувало 136 представників духовенства. Загальна кількість православних вірників складала 142 тис. чоловік. Про це йдеться у звіті обласного уповноваженого П. Лінтура на ім'я уповноваженого Ради у справах РПЦ по УРСР П. Ходченка.

Після Львівського церковного собору радянська влада береться за справу ліквідації греко-католицької церкви на Закарпатті. Щоб зламати впертий опір греко-католицького духовенства, органи служби безпеки за погодженням із вищою владою в Києві організували 27 жовтня 1947 р. «нешасний випадок» греко-католицькому єпископу Теодору Ромжі. Проте владика залишився живий. Після операції спецслужби підіслали «медсестру», яка в ніч на 1 листопада 1947 р. ввела йому ін'єкцію з отрутою.

Після вбивства греко-католицького єпископа Мукачівського Теодора (Ромжі) православні єпископи Західної України Антоній (Пельвецький), Михаїл (Мельник) та Нестор (Сидорук) звернулися в січні 1948 р. з листом протесту до М. Хрущова. Для кращого розуміння лист подаємо повністю зберігаючи мову та стиль оригіналу.

«Дорогий і вельмишановний тов. секретар ЦК КП(б)У Микита Сергійович! Ми, православні єпископи Західної України і Закарпатської області, вирішили звернутися до вас із слідуючим листом.

Ми, відповідаючи перед великим Патріархом всієї Русі за розвій молодой православної церкви на західних землях України і Закарпаття, занепокоєні фактом, що дуже зашкодив православ'ю.

А саме. Всім уже відомий упланований органами МДБ по Закарпатській області напад на тамошнього єпископа католицької церкви Теодора Ромжу восени 1947 р. Коли від побоїв чотирьох синьошапошників єпископ не помер, то ті самі придумали наступне. Повідомили міську лікарню, що, мовляв, автомашини наїхала на підводу, де їхав єпископ і ще шість священників. Хворих привезли до лікарні, до єпископові стало легше, він, як заявили свідки, попросив вина і викупив папіросу. Побоюючись компрометації, органи МДБ наказали уколом отруїти єпископа Теодора. Одна медсестра зі східних областей це зробила, не допускаючи нікого з місцевої медичної обслуги. Після уколу єпископ з криком помер.

Ми бачимо, що це нашкодило православ'ю і обуренням наповнило всіх, навіть православне населення Закарпаття і Західної України.

Просимо дуже вас, дорогий Микито Сергійовичу, щоб для доброго цілого СРСР, для слави нашого уряду, для позитивної пропаганди комунізму, що є захисником миру і демократії, припинити подальший натиск органів МДБ на рештки католицької церкви, тому що маємо надію злучитись з ними незабаром.

Вдячні вам за дотеперішню опіку і допомогу. Бажаємо вам в цей ювілей 30-х роковин Української РСР многих літ»⁵⁴.

Крок єпископів безперечно показовий. Однак, саме з подання М. Хрущова й було організовано ліквідацію єпископа Т. Ромжі.

Якщо аналізувати документи місцевих уповноважених у справах РПЦ, то видно, що вони були не задоволені діяльністю єпископа

Нестора. Особливо негативну характеристику подає владиці перший уповноважений ради П. Лінтур. У одній із доповідних записок він звинувачує правлячого архієрея в різноманітних порушеннях, в основному фінансового характеру. З інших джерел відомо, що уповноважений мав особисто неприязні стосунки з керівником Мукачівської єпархії, а тому міг обмовляти його в очах республіканського керівництва. На початку 1948 р. республіканський уповноважений П. Ходченко, посиляючись на думку уповноваженого по Закарпатській області І. Ромера, що єпископ Нестор не користується у віруючих належним авторитетом, вносив до ради пропозицію про його переведення на іншу кафедру⁵⁵. В силу різних причин єпископ Нестор був відкликаний з Мукачева й переведений до Курська⁵⁶.

У 1948 р. на Мукачівську кафедру з титулом архієпископа Львівського і Тернопільського та Мукачівсько-Ужгородського було призначено Макарія (Михайла Федоровича Оксіюка). Перед цим він 22 квітня 1945 р. у Богоявленському патріаршому соборі в Москві хіротонісан в єпископа Львівського і Тернопільського. 21 квітня 1946 р. нагороджений саном архієпископа, а 3 червня 1948 р. – архієпископ Львівський, Тернопільський і Мукачівсько-Ужгородський. 18 серпня 1949 р. нагороджений правом носіння хреста на клобуці. 17 березня 1950 р. звільнений від управління Мукачівсько-Ужгородською єпархією⁵⁷. На думку деяких дослідників, «...для окончательной ликвидации унии в Закарпатье потребовалось вызвать из западных областей Украины архиепископа Львовского и Тернопольского Макария, епископов Михаила и Антония, а также протоиерея Гавриила Костельника, чтобы закончить воссоединение к 1949 году»⁵⁸.

Протягом 1948-1949 рр. органами радянської влади було остаточно ліквідовано структуру греко-католицької церкви на Закарпатті. У володіння РПЦ було передано всі храми, 127 священників з різних причин перейшли до православ'я, 128 священників було репресовано⁵⁹. 28 серпня 1949 р. в Мукачівському монастирі о. Іриней (Кондратович) заявив, що «на Закарпатській Україні перестала існувати церковна унія закарпатського духовенства з Римом...»⁶⁰.

Документи, що зберігаються в ДАЗО свідчать, що весь процес ліквідації греко-католицької церкви здійснювався під цілковитим контролем союзного центру. Наприклад, 24 квітня 1948 р. член Ради у справах РПЦ по СРСР І. Іванов рекомендував утриматися від передачі приміщень уніатських церков в Закарпатській області до отримання від ради додаткових вказівок, пов'язаних з розглядом загального плану міроприємств по воз'єднанню уніатської церкви з православною⁶¹. Наступний інструктивний лист І. Іванова від 3 серпня 1948 р. вказував, що у тих випадках, коли абсолютна більшість вірників греко-католиків заявляють про воз'єднання з православною церквою,

їх реєстрація як православних громад проводиться уповноваженим ради при облвиконкомі на основі рішення облвиконкому та узгодження таких питань з радою не потрібне⁶².

12 грудня 1949 р. відбулося засідання Священного синоду РПЦ, на якому слухали доповідь архієпископа Львівського, Тернопільського і Мукачівсько-Ужгородського Макарія про становище православної церкви на Закарпатті. Прийняли рішення для посилення роботи в єпархії призначити для Закарпаття окремого єпископа⁶³. Єпископам возз'єднаних єпархій, в тому числі і Закарпатської, наказувалося видати послання до духовенства з пропозицією, під загрозою канонічної заборони, провести чистку церковного богослужіння і храмів від латинських нашарувань, що суперечать догмам і духу православної церкви, а саме: видалити з символу віри добавку «від Сина»; за богослужінням згадувати святішого патріарха і місцевого єпископа; ні в якому разі не допускати згадування за богослужінням Римського папи⁶³.

На кінець 1948 р. у Мукачівсько-Ужгородській єпархії нараховувалося 132 православних приходів, які обслуговувало 126 священиків. Крім того, у звітах згадуються ще 22 неприходські священики. У зв'язку з тим, що в селах було по декілька храмів, загальна кількість культових споруд (храмів, молитовних домів) наприкінці 1948 р. складала 234 одиниці. Територія єпархії в 1948 р. поділялася на 18 благочиній (Бедевельське, Білецьке, Буштинське, Велико-Бичківське, Вільхівське, Воловське, Завидівське, Ізке, Кушницьке, Липчанське, Мукачівське, Ракошинське, Рахівське, Свалявське, Севлюшське, Синевирське, Терембелське, Хустське)⁶⁴. В області продовжувало діяльність 7 монастирів та 11 скитів. В 1949 р. ситуація з монастирями та скитами кількісно не змінилася, але значно зросла кількість приходів та культових споруд. За інформацією уповноваженого ради, на території єпархії налічувалося 589 храмів та молитовних домів. Релігійне життя було зосереджено в 303 приходах, які обслуговувало 268 священиків⁶⁵. У зв'язку з включенням до складу РПЦ колишніх греко-католицьких приходів постала потреба у збільшенні кількості благочинній до 27. Крім вищеназваних благочинних округів, також діяли Берегівське, Велико-Березнянське, Воловецьке, Вилокське, Іршавське, Перечинське, Середнянське, Ужгородське, Чинадіївське. Слід відзначити, що на чолі кількох благочинній стояли представники «возз'єднаного» духовенства⁶⁶.

Протягом свого правління архієпископ Макарій видав ряд розпоряджень, що регулювали внутрішнє життя єпархії. Наприклад, 6 серпня 1948 р. було видано розпорядження про підписку на «Журнал Московської Патріархії» та львівський «Православний вісник». Згідно розпорядження від 26 листопада 1948 р. при єпархії було

засновано місіонерський комітет та створена випробувальна комісія для перевірки знань кандидатів на священство⁶⁷.

12 грудня 1949 р. відбулося засідання Священного синоду РПЦ, на якому слухали доповідь архієпископа Львівського, Тернопільського і Мукачівсько-Ужгородського Макарія про становище православної церкви на Закарпатті. Прийняли рішення для посилення роботи в єпархії призначити для Закарпаття окремого єпископа⁶⁸. Єпископам возз'єднаних єпархій, в тому числі і Закарпатської, наказувалося видати послання до духовенства з пропозицією, під загрозою канонічної заборони, провести чистку церковного богослужіння і храмів від латинських нашарувань, що суперечать догмам і духу православної церкви, а саме: видалити з символу віри добавку «від Сина»; за богослужінням згадувати святішого патріарха і місцевого єпископа; ні в якому разі не допускати згадування за богослужінням Римського папи⁶⁹.

17 березня 1950 р. тимчасовим керуючим Мукачівсько-Ужгородською єпархією, а з 22 липня 1950 р. – єпископом Мукачівсько-Ужгородським став Іларіон (Василь Михайлович Кочергін). Він народився 1884 р. в Києві, закінчив Київську духовну семінарію та історико-філософський факультет Київського університету. У 1941 р. рукоположений у сан священника. Працював викладачем Київської духовної семінарії. Після смерті дружини в 1948 р. прийняв чернецтво. 13 листопада 1949 р. хіротонісан в єпископа Уманського, вікарія Київської єпархії. У 1950-1956 рр. – єпископ Мукачівсько-Ужгородський. У 1956-1961 рр. очолював Хмельницьку і Кам'янець-Подільську єпархію. Помер 24 листопада 1965 р.⁷⁰ На Мукачівській кафедрі єпископ Іларіон виступає як активний церковний діяч та захисник інтересів православного духовенства та пастви.

1 листопада 1950 р. єпископ відправив голові Ради у справах РПЦ при Раді міністрів СРСР Г. Карпова рапорт, у якому звернув увагу на порушення місцевими органами законодавства щодо православної церкви. Він вказував, що зустрічаються випадки, коли місцева влада відбирає від священників квартири і в заміन не виділяє ніяке житло або виділяє не придатне для проживання. Крім того, від церкви відбиралися приміщення, які були збудовані після 1945 р. Наприклад, в с. Стеблівка Хустського округу, в с. Кваси Рахівського округу, в с. Розтока Іршавського округу, в с. Тересва Тячівського округу⁷¹. Після передачі Ужгородському університету приміщення капітули взамін не було виділено будинку, де б могли розміститися возз'єднані священники та кімната для єпископа, в разі його періодичних приїздів до Ужгороду. Місцева влада в деяких випадках не наділила православних священників земельними ділянками, які складали основну частину для їх існування. Мукачівський жіночий монастир з початку року був

обкладений різного роду поставками як підсобне господарство, але потім його прирівняли до одноосібників і зобов'язали розрахуватися за новими ставками⁷².

ЛІТЕРАТУРА

1. *Макара М.П., Довганич О.Д.* Утворення Народних комітетів. Наростання руху за возз'єднання з Україною / Закарпатська Україна: досвід розвитку, проблеми возз'єднання (кінець 1944 – 1945 рр.) // Нариси історії Закарпаття. Т. II. (1918-1945). Ужгород: Закарпаття, 1995. С. 576.

2. *Офіцинський Р.* Превентивна радянська Закарпатської України (осінь 1944 р. – весна 1945 р.) // Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 65-й річниці возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною (Ужгород, 24 червня 2010 року). Ужгород: Видавництво «TIMPANI», 2010. С. 108-110.

3. *Данилець Ю.В., Міщанин В.В.* Становище православної церкви в період Закарпатської України (листопад 1944 – січень 1946 р.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / Міністерство освіти і науки України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; [Редкол.: М.М.Вегеш (голова) та ін.]. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 27. С. 181.

4. Там само. С. 182.

5. Вісник Народної Ради Закарпатської України. 1945. 15 квітня. С. 90.

6. Вісник Народної Ради Закарпатської України. 1945. 1 травня. С. 113.

7. Вісник Народної Ради Закарпатської України. 1945. 1 травня. С. 115.

8. Вісник Народної Ради Закарпатської України. 1945. 1 травня. С. 114-115.

9. Там само.

10. *Пушкаш Л., о.* Кир Теодор Ромжа: Життя і смерть. Львів: Ін-т історії церкви Львівської богословської академії, 2001. С. 87.

11. Там само. С. 89.

12. *Пашенко В.* Ліквідація греко-католицької церкви в Закарпатті мовою фактів // Філософські обрії. 2002. № 7. С. 225.

13. *Світлицький А.* Епізод з історії відродження православ'я на Закарпатті у 20-х роках ХХ ст. // Carpathica-Carpatika. Вип. 20. Релігія і церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. Ужгород, 2002. С. 39-43.

14. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). Ф.63: Цивільна управа Підкарпатської Русі в м. Ужгород. Оп. 2. Спр. 321: Переписка с жупанатськими і поліційними урядами по релігійним питанням (православний рух, спори між православними і греко-католиками і інше) (10.04.1923-27.08.1923). Арк. 34.

15. *Данилець Ю., Міщанин В.* Ігумен Феодосій (Горват) (18.03.1897-1943) // Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна) № 1. Присвячується 100-річчю з дня народження архімандрита Василя (Проніна). Ужгород: Карпати, 2011. С. 51-59.

16. Особистий архів Феодосія Горвата // Прошение до Славного Министерства внутренних дел в Праге. Нижний Синивирь, дня 15. Фебруарія 1926 г.
17. Особистий архів Феодосія Горвата // Дорогой мой брать вь Христе Іоань Шмигало.
18. Макара М. Питання релігійної політики в діяльності Народної ради Закарпатської України (XI.1944 – I.1946 рр.) // Ужгородський унії – 350 років: матеріали міжнародних наукових конференцій (Ужгород, квітень 1996 р.). Ужгород, 1997. С. 127.
19. Макара М.П. Встановлення на Закарпатті Радянської політичної системи // Нариси історії Закарпаття. Т. III (1946-1991). Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003. С. 37.
20. Русская Православная Церковь и коммунистическое государство. 1917-1941. Документы и фотоматериалы. М.: Издательство Библейско-богословского института св. апостола Андрея, 1996. С. 10.
21. Данилець Ю.В., Міщанин В.В. Православна церква на Закарпатті в часи «сталінщини» (1946-1953 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / Міністерство освіти і науки України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; [Редкол.: М.М. Вегеш (голова) та ін.]. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2013. Вип. 1 (30). С. 46.
22. ДАЗО. Ф. Р-544: Уполномоченный Совета по делам русской православной церкви. Оп. 2. Спр. 3: Утвержденное штатное расписание и структура аппарата уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при Совете министров СССР по Закарпатской области (15.08.1946). Арк. 1-2.
23. ДАЗО. Ф. Р-1490: Уполномоченный Совета по делам религиозных культов. Оп. 1. Спр. 11: Смета административно-хозяйственных расходов областного отдела культов (3.10.1946-8.11.1946). Арк. 4.
24. Горбатов А.В. К вопросу о статусе уполномоченных по делам религий в Сибири (1943-1969 гг.) // Государство и церковь в XX веке: эволюция взаимоотношений, политический и социокультурный аспекты. Опыт России и Европы / Отв. ред. А.И. Филимонова. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. С. 36.
25. Швець Л. Становище уповноважених Ради у справах Руської православної церкви в апаратах облвиконкомів у другій половині 50-х рр. XX ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2005, вип. XIX. С. 297.
26. Из инструкции Совета по делам Русской православной церкви для уполномоченных Совета при Советах народных комиссаров (СНК) союзных и автономных республик и при областных (краевых) исполкомах, 5 февраля 1944 г. // Копылова О. Отчеты уполномоченных Совета по делам Русской православной церкви как источник по изучению истории Русской церкви во 2-й половине XX столетия // Вестник церковной истории. 2011. № 3-4. С. 74; Чумаченко Т. Государство, православная церковь, верующие. 1941-1961 гг. М.: АИРО-XX, 1999. С. 36.
27. Поспеловский Д. Православная церковь в истории Руси, России и СССР. Учебное пособие. М., 1996. С. 118.

28. *Чумаченко Т.* Совет по делам Русской православной церкви при СНК (СМ) СССР. 1943-1965 гг.: Автореф. дис. докт. ист. наук. М., 2011. С. 45.

29. *Войналович В.* Парти́но-державна полі́тика щодо релі́гії та релі́гійних інституцій в Україні 1940-1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2005. С. 411.

30. *Пащенко В.* Православ'я в новітній історії України. Частина перша. Полтава, 1997. С. 193.

31. *Войналович В.* Вказана праця. С. 411.

32. ДАЗО. Ф.Р-544. Оп. 2. Спр. 1: Докладные записки уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при Совете министров СССР по Закарпатской области (25.02.1946-30.05.1946). На 9 арк.

33. ДАЗО. Ф.Р-544. Оп. 2. Спр. 5: Инструктивные письма Совета уполномоченным Совета на местах по вопросам деятельности уполномоченного (8.01.1947-1.04.1947). На 5 арк.; ДАЗО. Ф.Р-544. Оп. 2. Спр. 6: Инструктивные письма уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви при Совете министров СССР и по Украинской ССР уполномоченным совета на местах для руководства (15.01.1948-10.12.1948). На 31 арк.; ДАЗО. Ф.Р-544. Оп. 2. Спр. 13: Инструктивные письма уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви при Совете министров СССР и по Украинской ССР уполномоченным совета на местах (26.01.1949-12.10.1949). На 14 арк.; ДАЗО. Ф.Р-544. Оп. 2. Спр. 19: Инструктивные письма уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви при Совете министров СССР и по Украинской ССР уполномоченным совета на местах (4.01.1950-27.12.1950). На 14 арк.

34. ДАЗО. Ф.Р-544. Оп. 2. Спр. 9: Переписка уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви по Закарпатской области с председателем Совета по делам Русской православной церкви при Совете министров СССР и по Украинской ССР по вопросам, относящимся к православной церкви (17.01.1948 – декабрь 1948). На 24 арк.; ДАЗО. Ф.Р-544. Оп. 2. Спр. 11: Переписка уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви по Закарпатской области с председателями окрисполкома (райисполкома) по вопросу передачи церковных зданий и всего имущества греко-католической церкви в пользование православных верующих (13.01.1949-6.06.1949). На 8 арк.; ДАЗО. Ф.Р-544. Оп. 2. Спр. 16: Переписка уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви по Закарпатской области с председателем Совета по делам Русской православной церкви при Совете министров СССР и по Украинской ССР по вопросу регистрации, снятия с регистрации церковных зданий, а также по вопросу регистрации священников православной церкви (11.01.1949-27.12.1949). На 24 арк.; ДАЗО. Ф.Р-544. Оп. 2. Спр. 17: Переписка уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви по Закарпатской области с исполкомами окружных, городских и сельских Советов депутатов трудящихся и другими организациями по вопросу наделения земельными участками служителей церквей (18.02.1949-28.11.1949). На 57 арк.

35. ДАЗО. Ф.Р-544. Оп. 2. Спр. 4: Решение исполкома Закарпатского областного Совета депутатов трудящихся (11.11.1946-12.12.1946). На 3 арк.; ДАЗО. Ф.Р-544. Оп. 2. Спр. 8: Решения исполкома Закарпатского областного Совета

депутатов трудящихся «О передаче зданий греко-католических церквей в селах Закарпатской области православным верующим» и материалы к ним (7.10.1948-15.12.1948). На 58 арк.; ДАЗО. Ф.Р-544. Оп. 2. Спр. 15: Решения исполкома Закарпатского областного Совета депутатов трудящихся «О передаче зданий греко-католических церквей в селах Закарпатской области православным верующим» и материалы к ним (25.01.1949-15.02.1949). На 27 арк.; ДАЗО. Ф.Р-544. Оп. 2. Спр. 20: Решения исполкома Закарпатского областного Совета депутатов трудящихся «О передаче бывшего школьного помещения, в настоящее время временно занимаемого под церковь, для школы в с. Цигановцы Ужгородского района (округа)» и материалы к нему (10.06.1950-30.06.1950). На 3 арк.

36. ДАЗО. Ф.Р-544. Оп. 2. Спр. 10: Жалобы и заявления верующих, относящиеся к Русской православной церкви, и переписка по ним (2.01.1948-18.12.1948). На 103 арк.; ДАЗО. Ф.Р-544. Оп. 2. Спр. 18: Жалобы и заявления верующих, относящиеся к Русской православной церкви, и переписка по ним (2.01.1949-25.12.1949). На 194 арк.; ДАЗО. Ф.Р-544. Оп. 2. Спр. 23: Жалобы и заявления верующих и служителей культа по вопросу наделения земельных участков, налогообложению, квартирному вопросу и др. и переписка об их рассмотрении (2.01.1950-6.12.1950). На 37 арк.

37. ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп. 1. Спр. 12: Жалобы греко-католических верующих о передаче их церквей православным, на действия местных властей и др. и переписка об их рассмотрении (22.04.1946-25.12.1946). На 46 арк.; ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп. 1. Спр. 16: Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете министров СССР, уполномоченным Совета по делам религиозных культов по УССР, местными советскими органами о взятии на коммунальный баланс церковных зданий (18.02.1947-24.12.1947). На 24 арк.; ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп. 1. Спр. 28: Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете министров СССР, уполномоченным Совета по делам религиозных культов по Украинской ССР, местными советскими органами о взятии на коммунальный баланс церковных зданий (29.01.1948-3.11.1948). На 44 арк.

38. ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп. 4 д. Спр. 2: Доповідна записка, звіти про становище православної церкви на Закарпатті, відомості про православні церкви і монастирі (1947). На 28 арк.

39. ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп. 4 д. Спр. 3: Статистичні звіти про кількість православних церков і монастирів і їх фінансово-господарську діяльність (1948). На 40 арк.; ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп. 4 д. Спр. 4: Статистичні звіти про кількість православних церков і монастирів і їх фінансово-господарську діяльність (1949). На 53 арк.; ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп. 4 д. Спр. 5: Статистичні звіти про кількість монахів та фінансово-господарську діяльність православних церков і монастирів (1950). На 35 арк.

40. Назначения на архиерейские кафедры [наречение и хиротония архимандрита Нестора (Сидорук) во епископа Уманского] // Журнал Московской патриархии (далі ЖМП). 1945. №10. С. 31.

41. Данилець Ю., ієромонах Пімен (Мацола). Православний Свято-Іоанно-Предтеченський чоловічий монастир у селі Бедевля. Ужгород: Карпати, 2009. С. 71.

42. Список православних священників Мукачівської єпархії станом на 10 червня 1947 року // Християнська родина. 1997. 10 квітня. С. 5-8. [60]
43. Отчет по Мукачеве-Ужгородской епархии за 1948 год // Поточний архів Мукачівської православної єпархії. Арк. 5.
44. Жалобы греко-католических верующих о передаче их церквей православным, на действия местных властей и др. и переписка об их рассмотрении. 22.04.46-25-12.46. // ДАЗО. Ф. 1490. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 16.
45. Там само. Арк. 18.
46. Там само.
47. Там само. Арк. 20.
48. Там само. Арк. 21.
49. Там само. Арк. 23-32.
50. Там само. Арк. 22.
51. Там само. Арк. 17.
52. Там само. Арк. 33.
53. *Пашенко В.* Православ'я в новітній історії України. Частина перша. Полтава, 1997. С. 198-199.
54. *Войналович В.* Партиїно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940-1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2005. С. 411.
55. ДАЗО. Ф.Р-544. Оп. 2. Спр. 9: Переписка уповноваженого Совета по делам Русской православной церкви по Закарпатской области с председателем Совета по делам православной церкви при Совете министров СССР и уповноваженным Совета по Украинской ССР по вопросам, относящимся к православной церкви (17.01.1948-2.12.1948). Арк. 14.
56. Назначения на архиерейские кафедры в 1945 г. [наречение и хиротония иеромонаха Макария (Оксиюк) во епископа Львовского и Тернопольского] // ЖМП, 1945. № 8. С. 5; Хроника (назначения и перемещения архиереев) [архиепископ Львовский и Тернопольский Макарий (Оксиюк) назначен архиепископом Львовским, Тернопольским и Ужгородско-Мукачевским] // ЖМП, 1948. № 9. С. 40; Постановление Святейшего патриарха и Священного синода 15 июня 1951 г. [отпустить в юрисдикцию Польской автокефальной церкви на пост ее главы архиепископа Львовского и Тернопольского Макария (Оксиюка)] // ЖМП, 1951. № 7. С. 3-4; *Боцюрків Б.* Українська греко-католицька церква і Радянська держава (1939-1950). Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2005. С. 103.
57. *Ярема Р., прот.* Львовский церковный собор 1946 года в свете торжества православия в Западной Украине. К.: КИТ, 2012. С. 146.
58. *Войналович В.* Партиїно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940-1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2005. С. 421.
59. *Фенич В.* «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих: Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після «возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною. Ужгород: Мукачівська греко-католицька єпархія, 2007. С. 84.
60. ДАЗО. Ф.Р-544. Оп. 2. Спр. 9: Переписка уповноваженного по делам Русской православной церкви по Закарпатской области с председателем

Совета по делам православной церкви при Совете министров и уполномоченным Совета по Украинской ССР по вопросам, относящимся к православной церкви (2.01.1948-18.12.1948). Арк 4.

61. ДАЗО. Ф.Р-544. Оп. 2. Спр. 6: Инструктивные письма Совета по делам Русской православной церкви при Совете министров СССР и при Совете Министров СССР по Украинской ССР уполномоченным Совета на местах для руководства (15.01.1948-10.12.1948). Арк. 22.

62. ДАЗО. Ф.Р-544. Оп. 2. Спр. 39: Инструктивные письма Совета по делам русской православной церкви при Совете министров СССР, относящиеся к деятельности уполномоченного (18.09.1955-18.11.1955). Арк. 5.

63. Там само. Арк. 6.

64. Отчет по Мукачево-Ужгородской епархии за 1948 год // Поточний архів Мукачівської православної єпархії. Арк. 15-16.

65. ДАЗО. Ф.Р - 544. Оп. 2. Спр. 3: Утвержденное штатное расписание и структура аппарата Уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви при Совете министров СССР по Закарпатской области (15.08.1946). Арк. 1.

66. Отчет по Мукачево-Ужгородской епархии за 1949 год // Поточний архів Мукачівської православної єпархії. Арк. 20-21.

67. Отчет по Мукачево-Ужгородской епархии за 1948 год // Поточний архів Мукачівської православної єпархії. Арк. 9.

68. ДАЗО. Ф.Р-544. Оп. 2. Спр. 39: Инструктивные письма Совета по делам Русской православной церкви при Совете министров СССР, относящиеся к деятельности уполномоченного (18.09.1955-18.11.1955). Арк. 5.

69. Там само. Арк. 6.

70. Назначения архиереев [наречение и хиротония иеромонаха Илариона (Кочергина) во епископа Уманского] // ЖМП, 1949. №12. С. 14; Определения Священного синода [1956.09.05: епископа Мукачевского и Ужгородского Илариона (Кочергина) назначить епископом Хмельницким и Каменец-Подольским] // ЖМП, 1956. № 10. С. 3.

71. ДАЗО. Ф.Р - 544. Оп. 2. Спр. 22: Рапорт Мукачево-Ужгородского епископа Илариона о незаконных действиях местной власти по отношению религиозных общин и священнослужителей (2.01.1950-6.12.1950). Арк. 2.

72. Там само. Арк. 3.

References

1. *Makara M.P., Dovhanych O.D.* Utvorenniya Narodnykh komitetiv. Narostannya rukhu za vozznyednannya z Ukrainoyu [Formation of the Folk committees. Growth of motion is for a reunion with Ukraine] // *Zakarpats'ka Ukrayina: dosvid rozvytku, problemy vozznyednannya (kinets' 1944 – 1945 r.)* // *Narysy istoriyi Zakarpattya*. T. II. (1918-1945). Uzhhorod: Zakarpattya, 1995. S. 576.

2. *Oftsyns'kyi R.* Preventyvna radyanizatsiya Zakarpats'koyi Ukrayiny (osin' 1944 r. – vesna 1945 r.) [Preventive radyanizatsiya of Zakarpattya Ukraine (autumn in 1944 is a spring in 1945)] // *Zakarpats'ka Ukrayina: perspektyvy*

ta realiyi rozvytku. Materialy Vseukrayins'koyi naukovoï konferentsiyi, prysvyachenoyi 65-y richnytsi vozz'yednannya Zakarpat-s'koyi Ukrainy z Radyans'koyu Ukrainoyu (Uzhhorod, 24 chervnya 2010 roku). Uzhhorod: Vydavnytstvo «TIMPANI», 2010. S. 108-110.

3. *Danylets' Yu.V., Mishchanyin V.V.* Stanovyshche pravoslavnoï tserkvy v period Zakarpat-s'koyi Ukrainy (lystopad 1944 – sichen' 1946 r.) // Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya: Istoriya / Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy; Derzhavnyy vyshchyy navchal'nyy zaklad «Uzhhorods'kyy natsional'nyy universytet»; [Redkol.: M.M.Vehesh (holova) ta in.]. Uzhhorod: Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla», 2011. Vyp. 27. S. 181.

4. Tam samo. S. 182.

5. Visnyk Narodnoï Rady Zakarpat-s'koyi Ukrainy. 1945. 15 kvitnya. S. 90.

6. Visnyk Narodnoï Rady Zakarpat-s'koyi Ukrainy. 1945. 1 travnya. S. 113.

7. Tam samo. S. 115.

8. Tam samo. S. 114-115.

9. Tam samo.

10. *Pushkash L., o. Kyr* Teodor Romzha: Zhyttya i smert'. L'viv: In-t istoriyi tserkvy L'vivs'koyi bogoslovs'koyi akademiyi, 2001. S. 87.

11. Tam samo. S. 89.

12. *Pashchenko V.* Likidatsiya hreko-katolyts'koyi tserkvy v Zakarpatti movoyu faktiv // Filosofs'ki obriyi. 2002. No 7. S. 225.

13. *Cvitlynets' A.* Epizod z istoriyi vidrodzhennya pravoslav'ya na Zakarpatti u 20-kh rokakh XX st. // Carpatica-Karpatyka. Vyp. 20. Relihiya i tserkva v krayinakh Tsentral'noï ta Pivdenno-Skhidnoï Yevropy. Uzhhorod, 2002. S. 39-43.

14. Derzhavnyy arkhiv Zakarpat-s'koyi oblasti (DAZO). F.63: Tsyvil'na uprava Pidkarpat-s'koyi Rusi v m. Uzhhorod. Op. 2. Spr. 321: Perepyska szhupanat-s'kymy i politsiynymy uryadamy po relihiynym pytanniam (pravoslavnyy rukh, spory mizh pravoslavnyymi i hreko-katolykamy i inshe) (10.04.1923-27.08.1923). Ark. 34.

15. *Danylets' Yu., Mishchanyin V.* Ihumen Feodosiy (Horvat) (18.03.1897-1943) // Naukovi zapysky Bohoslovs'ko-istorychnoho naukovo-doslidnoho tsentru imeni arkhimandryta Vasyl'ya (Pronina). No 1. Prysvyachuyet'sya 100-richchyu z dnya narodzhennya arkhimandryta Vasyl'ya (Pronina). Uzhhorod: Karpaty, 2011. S. 51-59.

16. Osobystyy arkhiv Feodosiya Horvata // Proshenie do Slavnaho Minysterstva vnutrennykh del v Prahe. Nyzhnyy Synyvyr, dnya 15. Februariya 1926 h.

17. Osobystyy arkhiv Feodosiya Horvata // Dorohoy moy brat v Khryste Ioan Shmyhalo.

18. *Makara M.* Pytannya relihiynoyi polityky v diyal'nosti Narodnoï rady Zakarpats'koyi Ukrainy (XI.1944 – I.1946 rr.) // Uzhhorods'kiy uniï – 350 rokov: materialy mizhnarodnykh naukovykh konferentsiy (Uzhhorod, kviten' 1996 r.). Uzhhorod, 1997. S. 127.

19. *Makara M.P.* Vstanovlennya na Zakarpatti Radyans'koyi politychnoyi systemy // Narysy istoriyi Zakarpatty. T. III (1946-1991). Uzhhorod: Hosprozrakhunkovyy redaktsiyno-vydavnychyy viddil upravlinnya u spravakh presy ta informatsiyi, 2003. S. 37.

20. Russkaya Pravoslavnaya Tserkov' y kommunysticheskoe gosudarstvo. 1917-1941. Dokumenty y fotomaterialy. M.: Yzdatel'stvo Bybleysko-bogoslovskogo ynstytuta sv. apostola Andriya, 1996. S. 10.

21. *Danylets' Yu.V., Mishchanyn V.V.* Pravoslavna tserkva na Zakarpatti v chasy «stalinskhynchyn» (1946-1953 rr.) // Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya: Istoriya / Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy; Derzhavnyy vyshchyy navchal'nyy zaklad «Uzhhorods'kyy natsional'nyy universytet»; [Redkol.: M.M. Vehesh (holova) ta in.]. Uzhhorod: Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla», 2013. Vyp. 1 (30). S. 46.

22. DAZO.F.R-544: Upolnomochenny Soveta po delam Russkoy pravoslavnoy tserkvy. Op. 2. Spr. 3: Utverzhdennoe shtatnoe raspysanye y struktura apparata upolnomochennoho Soveta po delam Russkoy pravoslavnoy tserkvy pry Sovete Mynystrov SSSR po Zakarpat-skoy oblasti (15.08.1946). Ark. 1-2.

23. DAZO. F.R-1490: Upolnomochenny Soveta po delam relyhioznykh kul'tov. Op. 1. Spr. 11: Smeta admynystrativno-khozyaystvennykh rashkhodov oblastnoho otdela kul'tov (3.10.1946-8.11.1946). Ark. 4.

24. *Horbato A.V.* K voprosu o statusе upolnomochennykh po delam relyhy v Sybyry (1943-1969 hh.) // Gosudarstvo y tserkov' v XX veke: evolyutsyya vzaymootnosheniy, politycheskyy y sotsyokul'turnyy aspekty. Opyt Rossyy y Evropy / Otv. red. A.Y. Fylymonova. M.: Knyzhnyy dom «LYBROKOM», 2011. S. 36.

25. *Shvets' L.* Stanovyshche upovnovazhenykh Rady u spravakh Rus'koyi pravoslavnoy tserkvy v aparatakh oblyvkonkomiv u druhiy polovyni 50-kh rr. XX st. // Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu, 2005, vyp. XIX. S. 297.

26. Yz ynstruktsyy Soveta po delam Russkoy pravoslavnoy tserkvy dlya upolnomochennykh Soveta pry Sovetakh narodnykh komysarov (SNK) soyuznykh y avtonomnykh respublik y pry oblastnykh (kraevykh) yspolkomakh, 5 fevralya 1944 h. // *Kopylova O.* Otchety upolnomochennykh Soveta po delam Russkoy pravoslavnoy tserkvy kak ystochnyk po yzuchenyyu ystoriy Russkoy tserkvy vo 2-y poloviny XX stoletyya // Vestnyk tserkovnoy ystoriy. 2011. No 3-4. S. 74.; *Chumachenko T.* Gosudarstvo, pravoslavnaya tserkov', veruyushchye. 1941-1961 hh. M.: AYRO-XX, 1999. S. 36.

27. *Pospelovskyy D.* Pravoslavnaya Tserkov' v ystoriy Rusy, Rossyy y SSSR. Uchebnoe posobyе. M., 1996. S. 118.

28. *Chumachenko T.* Sovet po delam Russkoy pravoslavnoy tserkvy pry SNK (SM) SSSR. 1943-1965 hh.: Avtoref. dys. dokt. yst. nauk. M/, 2011. S. 45.

29. *Voynalovych V.* Partiyno-derzhavna polityka shchodo relihiyi ta relihiynykh instytutsiy v Ukraini 1940-1960-kh rokiv: politolohichnyy dyskurs. K.: Svitohlyad, 2005. S. 411.

30. *Pashchenko V.* Pravoslav'ya v novitniy istoriyi Ukrainy. Chastyna persha. Poltava, 1997. S. 193.

31. *Voynalovych V.* Vkazana pratsya. S. 411.

32. DAZO. F.R-544. Op. 2. Spr. 1: Dokladnye zapysky Upolnomochennoho Soveta po delam Russkoy pravoslavnoy tserkvy pry Sovete mynystrov SSSR po Zakarpatskoy oblasti (25.02.1946-30.05.1946). Na 9 ark.

33. DAZO.F.R-544. Op.2. Spr.5: Ynstruktyvnye pys'ma Soveta upolnomochennym Soveta na mestakh po voprosam deyatelnosti upolnomochennoho (8.01.1947-

1.04.1947). Na 5 ark.; DAZO. F.R-544. Op. 2. Spr. 6: Ynstruktyvnye pys'ma upolnomochennoho Soveta po delam Russkoy pravoslavnoy tserkvy pry Sovete mynystrov SSSR y po Ukraynskey SSR upolnomochennym soveta na mestakh dlya rukovodstva (15.01.1948-10.12.1948). Na 31 ark.; DAZO. F.R-544. Op. 2. Spr. 13: Ynstruktyvnye pys'ma upolnomochennoho Soveta po delam Russkoy pravoslavnoy tserkvy pry Sovete mynystrov SSSR y po Ukraynskey SSR upolnomochennym soveta na mestakh (26.01.1949-12.10.1949). Na 14 ark.; DAZO. F.R-544. Op. 2. Spr. 19: Ynstruktyvnye pys'ma upolnomochennoho Soveta po delam Russkoy pravoslavnoy tserkvy pry Sovete mynystrov SSSR y po Ukraynskey SSR upolnomochennym soveta na mestakh (4.01.1950-27.12.1950). Na 14 ark.

34. DAZO. F.R-544. Op. 2. Spr. 9: Perepyska upolnomochennoho Soveta po delam Russkoy pravoslavnoy tserkvy po Zakarpatskoy oblasti s predsedatelem Soveta po delam Russkoy pravoslavnoy tserkvy pry Sovete mynystrov SSSR y po Ukraynskey SSR po voprosam, otnosyashchysya k pravoslavnoy tserkvy (17.01.1948 – dekabr' 1948). Na 24 ark.; DAZO. F.R-544. Op. 2. Spr. 11: Perepyska upolnomochennoho Soveta po delam Russkoy pravoslavnoy tserkvy po Zakarpatskoy oblasti s predsedatelyamy okruzhnykh (raynykh) povoprosu peredachy tserkovnykh zdanyy y vseho yumshchestva hreko-katolycheskoy tserkvy v pol'zovanye pravoslavnykh veruyushchykh (13.01.1949-6.06.1949). Na 8 ark.; DAZO. F.R-544. Op. 2. Spr. 16: Perepyska upolnomochennoho Soveta po delam Russkoy pravoslavnoy tserkvy po Zakarpatskoy oblasti s predsedatelem Soveta po delam Russkoy pravoslavnoy tserkvy pry Sovete mynystrov SSSR y po Ukraynskey SSR po voprosu rehystratsyy, snyatyia s rehystratsyy tserkovnykh zdanyy, a takzhe po voprosu rehystratsyy svyashchennykh pravoslavnoy tserkvy (11.01.1949-27.12.1949). Na 24 ark.; DAZO. F.R-544. Op. 2. Spr. 17: Perepyska upolnomochennoho Soveta po delam Russkoy pravoslavnoy tserkvy po Zakarpatskoy oblasti s yspolkomamy okruzhnykh, horodskyykh y sel'skyykh Sovetov deputatov trudyashchykh y drugymy orhanyzatsyyamy po voprosu nadelenyya zemel'nykh uchastkamy sluzhyteley tserkvey (18.02.1949-28.11.1949). Na 57 ark.

35. DAZO. F.R-544. Op. 2. Spr. 4: Reshenye yspolkoma Zakarpatskoho oblastnogo Soveta deputatov trudyashchykh (11.11.1946-12.12.1946). Na 3 ark.; DAZO. F.R-544. Op. 2. Spr. 8: Reshenyya yspolkoma Zakarpatskoho oblastnogo Soveta deputatov trudyashchykh «O peredache zdanyy hreko-katolycheskyykh tserkvey v selakh Zakarpatskoy oblasti pravoslavnym veruyushchym» y materyaly k nym (7.10.1948-15.12.1948). Na 58 ark.; DAZO. F.R-544. Op. 2. Spr. 15: Reshenyya yspolkoma Zakarpatskoho oblastnogo Soveta deputatov trudyashchykh «O peredache zdanyy hreko-katolycheskyykh tserkvey v selakh Zakarpatskoy oblasti pravoslavnym veruyushchym» y materyaly k nym (25.01.1949-15.02.1949). Na 27 ark.; DAZO. F.R-544. Op. 2. Spr. 20: Reshenyya yspolkoma Zakarpatskoho oblastnogo Soveta deputatov trudyashchykh «O peredache byvshego shkol'nogo pomeshchennyya, v nastoyashchee vremya vremennno zanymaemoho pod tserkov', dlya shkoly v s. Tsyhanovtsy Uzhhorodskoho rayona (okruha)» y materyaly k nemu (10.06.1950-30.06.1950). Na 3 ark.

36. DAZO. F.R - 544. Op. 2. Spr. 10: Zhalobu y zayavlenyya veruyushchykh otnosyashchysya k Russkoy pravoslavnoy tserkvy y perepyska po nym (2.01.1948-18.12.1948). Na 103 ark.; DAZO. F.R - 544. Op. 2. Spr. 18: Zhaloby y

zayavlenyya veruyushchykh, otnosyashchyesya k Russkoy pravoslavnoy tserkvy, y perepyska po nym materyaly (2.01.1949-25.12.1949). Na 194 ark; DAZO. F.R - 544. Op. 2. Spr. 23: Zhaloby y zayavlenyya veruyushchykh y sluzhyteley kul'ta po voprosu nadelennykh zemel'nykh uchastkov, nalohooblozhenyyu, kvartyrnomu voprosu y dr. y perepyska ob ykh rassmotrenny (2.01.1950-6.12.1950). Na 37 ark.

37. DAZO. F.R-1490. Op. 1. Spr. 12: Zhalobu hreko-katolycheskykh veruyushchykh o peredache ykh tserkvey pravoslavnym, na deystviya mestnykh vlastey y dr. y perepyska ob ykh rassmotrenny (22.04.1946-25.12.1946). Na 46 ark.; DAZO. F.R-1490. Op. 1. Spr. 16: Perepyska s Sovetom po delam relyhioznukh kul'tov pry Sovete mynistrov SSSR, upolnomochennym Soveta po delam relyhioznykh kul'tov po USSR, mestnymi sovetskymy orhanamy o vzyatyy na kommunal'nyy balans tserkovnykh zdanyy (18.02.1947-24.12.1947). Na 24 ark.; DAZO. F.R - 1490. Op. 1. Spr. 28: Perepyska s Sovetom po delam relyhioznykh kul'tov pry Sovete mynistrov SSSR, upolnomochenym Soveta po delam relyhioznykh kul'tov po Ukraynskoy SSR, mestnymi sovetskymy orhanamy o vzyatyy na kommunal'nyy balans tserkovnykh zdanyy (29.01.1948-3.11.1948). Na 44 ark.

38. DAZO. F.R-1490. Op. 4 d. Spr. 2: Dopovidna zapyska, zvity pro stanovyshche pravoslavnoyi tserkvy na Zakarpatti, vidomosti pro pravoslavni tserkvy i monastyri (1947). Na 28 ark.

39. DAZO. F.R-1490. Op. 4 d. Spr. 3: Statystychni zvity pro kil'kist' pravoslavnykh tserkov i monastyriv i yikh finansovo-hospodars'ku diyal'nist' (1948). Na 40 ark.; DAZO. F.R-1490. Op. 4 d. Spr. 4: Statystychni zvity pro kil'kist' pravoslavnykh tserkov i monastyriv i yikh finansovo-hospodars'ku diyal'nist' (1949). Na 53 ark; DAZO. F.R-1490. Op. 4 d. Spr. 5: Statystychni zvity pro kil'kist' monakhiv ta finansovo-hospodars'ku diyal'nist' pravoslavnykh tserkov i monastyriv (1950). Na 35 ark.

40. Naznachennyia na arkhyereyskye kafedry [narechenye y khyrotonyya arkhymandryta Nestora (Sydoruk) vo epyskopa Umanskoho] // Zhurnal Moskovskoy patriarkhyi (dali ZhMP). 1945. No 10. S. 31.

41. *Danylets' Yu., iyeromonakh Pimen (Matsola)*. Pravoslavnyy Svyato-loanno-Predtechens'kyy cholovichyy monastyr u seli Bedevlya. Uzhhorod: Karpaty, 2009. S. 71.

42. Spysok pravoslavnykh svyashchenykyv Mukachivs'koyi yeparkhiyi stanom na 10 chervnya 1947 roku // Khrystyians'ka rodyna. 1997. 10 kvitnya. S. 5-8.

43. Otchet po Mukachevo-Uzhhorodskoy eparkhiyy za 1948 hod // Potochnyy arkhiv Mukachivs'koyi pravoslavnoyi yeparkhiyi. Ark. 5.

44. Zhaloby hreko-katolycheskykh veruyushchykh o peredache ykh tserkvey pravoslavnym, na deystviya mestnykh vlastey y dr. y perepyska ob ykh rassmotrenny. 22.04.46-25-12.46 // DAZO. F. 1490. Op. 1. Spr. 12. Ark. 16.

45. Tam samo. Ark. 18.

46. Tam samo.

47. Tam samo. Ark. 20.

48. Tam samo. Ark. 21.

49. Tam samo. Ark. 23-32.
50. Tam samo. Ark. 22.
51. Tam samo. Ark. 17.
52. Tam samo. Ark. 33.
53. *Pashchenko V.* Pravoslav"ya v novitniy istoriyi Ukrayiny. Chastyna persha. Poltava, 1997. S. 199.
54. Voynalovych V. Partiyno-derzhavna polityka shchodo relihiyi ta relihiynykh instytutsiy v Ukrayini 1940-1960-kh rokiv: politolohichnyy dyskurs. K.: Svitohlyad, 2005. S. 411.
55. DAZO. F.R - 544. Op. 2. Spr. 9: Perepyska upolnomochennoho Soveta po delam Russkoy pravoslavnoy tserkvy po Zakarpatskoy oblasti s predsedatelem Soveta po delam pravoslavnoy tserkvy pry Sovete mynystrov SSSR y upolnomochennym Soveta po Ukraynskoy SSR po voprosam, odnosyashchymysya k pravoslavnoy tserkvy (17.01.1948-2.12.1948). Ark. 14.
56. Naznachennyya na arkhyyereyskyye kafedry v 1945 h. [narechenye y khyrotonyya yeromonakha Makaryya (Oksyyuk) vo epyskopa L'vovskoho y Ternopol'skoho] // ZhMP, 1945. No 8. S. 5. 61; Khronyka (naznachennyya y peremeshchennyya arkhyyereev) [arkhyepyskop L'vovskyy y Ternopol'skyy Makaryy (Oksyyuk) naznachen arkhyyepyskopom L'vovskym, Ternopol'skym y Uzhhorodsko-Mukachevskym] // ZhMP, 1948. No 9. S. 40; Postanovlenye Svyateysheho patryarkha y Svyashchennoho synoda 15 yyunya 1951 h. [otпустyt' v yurysdyktsyyu Pol'skoy Avtokefal'noy Tserkvy na post ee Hlavy arkhyyepyskopa L'vovskoho y Ternopol'skoho Makaryya (Oksyyuka)] // ZhMP, 1951. No 7. S. 3-4; *Botsyurkiv B.* Ukrayins'ka Hreko-katolyts'ka tserkva i Radyans'ka derzhava (1939-1950). L'viv: Vydavnytstvo Ukrayins'koho katolyts'koho universytetu, 2005. S. 103.
57. *Yarema R., prot.* L'vovskyy Tserkovnyy Sobor 1946 hoda v svete torzhestva Pravoslavya v Zapadnoy Ukrainy. K.: KYT, 2012. S. 146.
58. *Voynalovych V.* Partiyno-derzhavna polityka shchodo relihiyi ta relihiynykh instytutsiy v Ukrayini 1940-1960-kh rokiv: politolohichnyy dyskurs. K.: Svitohlyad, 2005. S. 421.
59. *Fenych V.* «Chuzhi» sered svoiykh, «svoiy» sered chuzhykh: hreko-katolyky Mukachivs'koyi yeparkhiyi pid chas ta pislya «vozz"yednannya» Zakarpattya z Radyans'koyu Ukrainoyu. Uzhhorod: Mukachivs'ka hreko-katolyts'ka yeparkhiya, 2007. S. 84.
60. DAZO. F.R-544. Op. 2. Spr. 9: Perepyska upolnomochennoho po delam Russkoy pravoslavnoy tserkvy po Zakarpat-skoy oblasti s predsedatelem Srвета po delam pravoslavnoy tserkvy pry Sovete mynystrov y upolnomochennym Soveta po Ukraynskoy SSR po voprosam, odnosyashchymysya k pravoslavnoy tserkvy (2.01.1948-18.12.1948). Ark. 4.
61. DAZO. F.R-544. Op. 2. Spr. 6: Ynstruktyvnye pys'ma Soveta po delam Russkoy pravoslavnoy tserkvy pry Sovete mynystrov SSSR y pry Sovete Mynystrov SSSR po Ukraynskoy SSR upolnomochennym Soveta na mestakh dlya rukovodstva (15.01.1948-10.12.1948). Ark. 22.
62. DAZO. F. R-544. Op. 2. Spr. 39: Ynstruktyvnye pys'ma Soveta pro delam Russkoy pravoslavnoy tserkvy pry Sovete mynystrov SSSR, prysylaemye dlya rukovodstva (16.01.1953-28.10.1953). Ark. 5.

63. Tam samo. Ark. 6.

64. Otchet po Mukachevo-Uzhhorodskoy eparkhyy za 1948 hod // Potochnyy arkhiv Mukachivs'koyi pravoslavnoyi yeparkhiyi. Ark. 15-16.

65. DAZO. F.R - 544. Op. 2. Spr. 3: Utverzhdennoe shtatnoe raspysanye y struktura apparata upolnomochennoho Soveta po delam Russkoy pravoslavnoy tserkvy pry Sovete mynystrov SSSR po Zakarpatskoy oblasti (15.08.1946). Ark. 1.

66. Otchet po Mukachevo-Uzhhorodskoy eparkhyy za 1949 hod // Potochnyy arkhiv Mukachivs'koyi pravoslavnoyi yeparkhiyi. Ark. 20-21.

67. Otchet po Mukachevo-Uzhhorodskoy eparkhyy za 1948 hod // Potochnyy arkhiv Mukachivs'koyi pravoslavnoyi yeparkhiyi. Ark. 9.

68. DAZO. F. R - 544. Op. 2. Spr. 39: Ynstruktyvnye pys'ma Soveta pro delam Russkoy pravoslavnoy tserkvy pry Sovete mynystrov SSSR, otnosyashchyesya k deyatel'knosti upolnomochennoho (18.09.1955-18.11.1955). Ark. 5.

69. Tam samo. Ark. 6.

70. Naznachenyia arkhyereev [narechenye y khyrotonyia yeromonakha Ylaryona (Kocherhyna) vo epyskopa Umanskoho] // ZhMP, 1949. No12. S. 14; Opredeleyiia Svyashchennoho synoda [1956.09.05: epyskopa Mukachevskoho y Uzhhorodskoho Ylaryona (Kocherhyna) naznachyt' epyskopom Khmel'nytskym y Kamenets-Podol'skym] // ZhMP, 1956. No10. S. 3.

71. DAZO. F. R - 544. Op. 2. Spr. 22: Raport Mukachevo-Uzhhorodskoho epyskopa Ylaryona o nezakonnykh deystvyakh mestnoy vlasty po otnoshenyyu relyhioznykh obshchyn y svyashchennosluzhyteley (2.01.1950-6.12.1950). Ark. 2.

72. Tam samo. Ark. 3.

Данилец Юрий Васильевич - кандидат исторических наук, доцент кафедры истории Украины государственного высшего учебного заведения «Ужгородский национальный университет».

e-mail: jurijdanilec@rambler.ru

Мищанин Василий Васильевич - кандидат исторических наук, доцент кафедры истории Украины государственного высшего учебного заведения «Ужгородский национальный университет».

e-mail: mistschanyn@mail.ru

Danilec' Yuriy - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine of State higher educational establishment the «Uzhgorod National University».

e-mail: jurijdanilec@rambler.ru

Vasyl Mischanin - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine of State higher educational establishment the «Uzhgorod National University».

e-mail: mistschanyn@mail.ru